

РЕПРИЗА ДУХОВНОГО КОНЦЕПТУ ГАЛИЦЬКИХ ПРИДОРОЖНІХ КАПЛИЦЬ У РІЗНИХ ФОРМАХ ЇХ АРХІТЕКТУРНОГО ВИРАЖЕННЯ

УДК 726.52(477.8):72.012

У статті висвітлюється духовний концепт придорожніх каплиць як різновиду християнських культових споруд, розкриваються й аналізуються засади його повторюваності у різних формах архітектурного строю таких об'єктів на теренах Галичини. У контексті зазначеного висвітлюється стан дослідженості піднятої проблеми, визначаються духовна сутність придорожньої каплиці та загальний принцип її образотворення, де, зокрема, розкривається символіко-алегоричний образ її основного архітектурного елементу – “даху” – як “покровительства Небес”, “опіки Всевишнього”. Відтак окреслюються характерні для галицьких придорожніх каплиць варіанти їх внутрішнього наповнення, аналізуються безпосередні вирішення їх внутрішнього простору та загальні структурні уклади їх. *Ключові слова:* галицька придорожня каплиця, духовний концепт, реприза, сакральне, символ, покров, опіка, форма, устрій, архітектурне вираження, внутрішнє середовище, зовнішній простір.

Сидор М. Реприза духовного концепта галицьких придорожніх часовен в різних формах їх архітектурного вираження. В статті освітається духовний концепт придорожніх часовен як різновидності християнських культових споруд, розкриваються й аналізуються принципи його повторюваності в різних формах архітектурного строю таких об'єктів на території Галичини. В контексті зазначеного освітається состояние изученности поднятой проблемы, определяются духовная сущность придорожной часовни и общий принцип её формообразования, где, в частности, раскрывается символично-аллегорический образ её основного архитектурного элемента – “крыши” – как “покровительства Небес”, “опеки Всевышнего”. Далее определяются характерные для галицких придорожных часовен варианты их внутреннего наполнения, анализируются непосредственные решения их внутреннего пространства и общие структурные уклады их корпусов. *Ключевые слова:* галицкая придорожная часовня, духовный концепт, реприза, сакральное, символ, покров, опека, форма, устройство, архитектурное выражение, внутренняя среда, внешнее пространство.

Sydor M. The reprise of spiritual concept of Galician roadside chapels in various forms of their architectural expression. The article highlights the spiritual concept of roadside chapels as a kind of Christian religious places and the principles of its repeatability in various forms of architectural building in Galicia are analyzed. The analysis of raised problem is high lighted in the context of the given article. The spiritual essence of roadside chapels is determined and general principle of its pictorial form, particularly, a symbolic and allegorical image of its main architectural element – «roof» – as «the patronage of Heaven,» «guardianship of the Most High» is revealed. Hereinafter typical variants of internal elements of Galician roadside chapels (statuary plastic, icons and crosses) are defined. The immediate solutions of their internal space («closed» space, «partly closed», «open», «niche») and general structural way of their buildings (objects of «developed» and «model» types) are analyzed. *Keywords:* Galician roadside chapel, spiritual concept, reprise, sacred symbol, patronage, guardianship, shape, arrangement, architectural expression, the internal environment, the external space.

Постановка проблеми. В рамках нашого зацікавлення галицькими придорожніми каплицями як репрезентантами духовної та матеріальної культури населення Галичини, відтак й українсько-го народу загалом, важливим питанням постає

з'ясування духовної сутності таких споруд, безпосереднього вираження її через призму матеріально-образного втілення.

У царині вітчизняної науки (зокрема таких її гілок як мистецтвознавство, культурологія, теологія, філософія, історія) вивчення таких об'єктів не мало чіткої системної структури, щоб комплексно висвітлити їх сутність, природу, функції, образність тощо. Значна частка звернень у їх бік переважно носила спорадичний характер. Наукові розвідки такого плану були вузько аспектними, фрагментарними й в цілому губилися у дослідженнях церков та дзвіниць як більш актуалізованих й презентабельних представників української сакральної архітектури. Однак, у канві усіх цих напрацювань є й роботи, які заслуговують певної уваги. Деякі питання піднятої нами проблеми почасті розглядалися у працях Дмитра Щербаківського [7], Романа Райнфуса [8], Володимира Січинського [6], Тадеуша і Малгожати Лопаткевічів [2], Олега Болюка [1] і ін. Та все ж і їх зміст не розкриває усіх тих чинників і засобів, які формують духовну сутність придорожніх каплиць, і не висвітлює усе те розмаїття, яким характеризується архітектурно-образне вираження таких об'єктів на галицьких землях.

Мета статті – висвітлити духовну сутність придорожньої каплиці, розкрити її повторюваність у різних формах архітектурного укладу таких об'єктів на теренах Галичини.

Результати дослідження.

У появі каплиць, як одного з різновидів християнських культових споруд, брали участь різні чинники. З одного боку тут постають релігійні вірування, які формували духовний зміст існування суспільства упродовж всієї його історії. Саме вони були “першоосновою” появи і розвитку різноманітних об'єктів сакрального призначення. З іншого – історичні, соціальні та економічні умови розвитку суспільства, які безпосередньо впливали на процеси формотворення таких споруд, пошуки і утвердження нових ідей їхнього архітектурно-образного змісту.

Каплиця, як архітектурна культова споруда, за часи свого розвитку набула різних форм як духовного, так і матеріального вираження. Серед усього цього розмаїття окремою групою прийнято вирізняти каплиці, які виконують функції так званих “придорожніх об'єктів”. Проведені нами польові дослідження таких каплиць на теренах

Галичини показали, що вони зазвичай зводилися біля перехресть, на узбіччях доріг, стежок, на обійстях, садибних ділянках, у полях, лісах, гаях, над струмками, джерелами, криницями з цілющою “водою” та всяких інших місцинах і місцевостях з особливим, сакралізованим статусом. Відтак ми з’ясували, що саме їх призначення також наділене сакральністю. Адже у своїй іпостасі вони постають як засіб і спосіб вираження побожності, як символ прославлення віри у Бога, як вияв потреби у покровительстві “зверху” та подяки за отриману опіку, як знак упам’яткування та вшанування різних подій, об’єктів, явищ тощо.

У попередніх наших працях ми неодноразово зауважували, що загальний принцип образотворення галицьких придорожніх каплиць – вираження їх як архітектурних споруд або ж як архітектурно-подібних об’єктів, які своїм зовнішнім виглядом образно асоціюються, а в багатьох випадках реально уподібнюються з християнським храмом (православною церквою, католицьким костелом), кіотом, ківорієм тощо. Особливим, як водночас й обов’язковим образно-змістовим елементом у їх формотворенні вбачаємо “дах”. Звісно, що вінчанням кожної такої споруди є хрест. Чимало об’єктів увінчуються трьома, п’ятьма, а то й більшою кількістю хрестів.

Дах як конструктивна складова будь-якої споруди зазвичай трактується як “захист” від непогоди. Пояснення сутності такого архітектурного елементу на придорожніх каплицях з внутрішнім середовищем так званого “розвиненого типу”, які створені як справжні будівлі, з суто фізичної точки зору є оправданим. Але як трактувати імітацію даху, навіть дашка у дуже малих розмірах, у композиційних укладах тих придорожніх капличок, які, по суті, не є будівлями, а лише натяком на певну архітектурно-образну “структуру”, що встановлена поверх чи вмонтована у масивах екстер’єрних формоутворень (стовпів, колон, стел тощо).

Значимість “образу” даху як в архітектурному, так і образному строї придорожніх каплиць першочергово розглядаємо з позицій їх духовного концепту. Таке поняття, як “дах” (елемент матеріально-духовного вираження певних принципів та категорій у християнстві), слід розуміти символом “покровительства і захисту зверху”. Його формотворчий вияв у релігійному середовищі передусім втілений в образі купола храму, що знаменує небесне шатро [3, с. 94]. Матеріальне вираження такого символу можна спостерігати, наприклад, у формах завершень гробниць Ярослава Мудрого та княгині Ольги, в сюжетних композиціях нагрудних іконок, зокрема іконки XIV ст. “Спас на престолі” (зберігається в Державному російському музеї [4, с. 162]). Це означає, що образ “даху” у релігійному середовищі, об’єктах і предметах культу є отождненням “небес”, “покровительства

зверху”, і нашим попередникам тих часів це, ймовірно, було відомо.

Виходячи зі сказаного, припускаємо, що основним спонукальним чинником ідей формотворення “перших зразків” придорожніх каплиць, як загалом і усіх наступних різновидів цих об’єктів, які виникали у процесах еволюції, стало образне засвідчення (символіко-сміслового означення) самого факту “покровительства” (“захисту”, “опіки”, “оберігання”) над тими чи іншими місцевостями, територіями, об’єктами, групами людей чи навіть однією особою за допомогою матеріального, “тілесного” вираження постаті “святого”, “покровителя” у вигляді об’ємної статуарної пластики та самого предметно-духовного символу такої “опіки” – “даху”. Тут, у свідомості людини, на рівні “духовного”, мусили відбуватися певні процеси осмислення буття, навколишньої світу, “небесної влади” над усім земним, які продукували своєрідне зіставлення й взаємозв’язок таких понять, як “сакральність”, “святість”, “потреба”, “бажання”, “обов’язок”. Це вимагало розуміння не лише бажання для людини особистого “покровительства зверху”, а й того ж образно-сміслового “захисту” і для самого “покровителя”, “патрона” (втіленого у дереві, камені тощо), що виражався у предметній формі “даху” та духовному понятті “обов’язок піклуватися” про нього.

Звісно, такі явища могли бути зумовлені найрізноманітнішими причинами, обставинами і звичаями, але основним, провідним чинником, який визначив саме таке формоутворення під титулом “покрови”, “опіки”, стала, очевидно, християнська традиція вшановувати, а відповідно, й оберігати речі культового вжитку. Вбачаємо, що саме з позицій бажання возвеличення духовних засад християнства, усвідомлення суті “покровительства зверху”, а відтак втілення їх в храмоподібних спорудах чи архітектурно-образних формоутвореннях з уміщеними у їх внутрішньому середовищі статуарної пластики святих християнського пантеону, різних за іконографією об’ємних чи рельєфно-пластичних зображень хреста, Розп’яття придорожні каплиці з’явилися й розвинулися на теренах Литви, Жмуді, Польщі, Чехії, Моравії, України. У започаткуванні таких споруд саме на українських землях провідну роль відігравали процеси, які відбувалися в релігійному середовищі Галичини.

Тут можемо зробити невеликий підсумок і в цілому зазначити, що сама ідея матеріального вираження духовного “покровительства зверху”, підведення під певні символіко-змістові образи “опіки Всевишнього” та багата творча уява галицького люду, його вміння оригінально й майстерно реалізовувати свої помисли і задуми не лише спричинили появу на галицьких землях таких культових об’єктів як придорожні каплиці, а й сприяли урізноманітненню їх образного та

архітектурного строїв. На цій духовно й творчо багатій “основі” такі споруди набули найрізноманітніших форм. Як показують польові дослідження, дві однакові (ідентичні) придорожні каплиці на теренах Галичини – це дуже велика рідкість.

Попри надзвичайно велике розмаїття устрою галицьких придорожніх каплиць, доволі широкий діапазон їх архітектурних, стилістичних, образно-композиційних, почасти й художньо-декоративних рішень, ці об’єкти мають і певні спільні ознаки. Це, передусім, принципи їх загального формотворення.

Проведені нами комплексні обстеження реальних об’єктів та аналіз устрою тих, що зафіксовані на фотографіях, дали можливість систематизувати засади формотворення галицьких придорожніх каплиць як таких. В одній із наших праць [5] ми вже представили загалу детальну характеристику типологічних груп та формотворчого устрою цих споруд. Тому тут зосередимося лише на загальних принципах їх структурного укладу. Для повноти представлення цієї картини пропонуємо зведену таблицю типологічної класифікації галицьких придорожніх каплиць (див. таблиця 1).

Так, зокрема, серед досліджуваних каплиць є об’єкти, які своїм зовнішнім виглядом уподібнені або до храму (церкви, костелу), або ківорію (вівтарної сіні), або кіоту (дарохранительниці). Кожен із цих прототипів своєю духовно-образною сутністю, відтак і властивим формотворенням виражає “святе місце”, яке перебуває під покровительством Бога-Отця і Небес. В контексті християнської філософії символом такої опіки, як уже зазначено, є алегоричний образ “даху”. В матеріальному вимірі геометрія такого “покріву” може мати форми двосхилих, трисхилих, чотирисхилих дахів, перехресних або так званих “хрещатих” дахів, або ж бути вираженою як церковний купол (баня) різної образної конфігурації (цибулеподібної, грушеподібної, шоломоподібної, півсферичної, наметоподібної, шпилеподібної і т. ін.). Архітектурною основою для матеріального постання над тим чи іншим місцем таких алегорично-сміслових означень опіки Божої слугують стіни, стовпці, колони, стели.

Запозичення таких формотворчих структур матеріального вираження “покровительства зверху” у формотворення придорожніх каплиць, розмаїття фантазії та творчої уяви будівничих цих малих культових споруд, різні тенденції у мистецтві, новаторства і традиції будівельної справи, характер матеріалів, з яких споруджувалися (створювалися) такі об’єкти, спричинили до появи різних форм їхнього внутрішнього простору, а саме: “закритий простір”, “напівзакритий простір”, “відкритий простір” та “ніші”.

Придорожні каплиці із закритим внутрішнім простором – це споруди, у яких конструкція корпусу творить реальну архітектурну кліть, що по

усьому периметру відмежовує внутрішнє середовище каплиці від зовнішнього оточення, роблячи його, по суті, “замкнутим”. Завдяки цьому внутрішнє приміщення таких каплиць сприймається як справжній інтер’єр.

Серед галицьких придорожніх каплиць з таким внутрішнім простором дуже часто трапляються об’єкти, у яких зі сторони вхідної (головної) стіни є ще одне “середовище” як складова їхнього архітектурного рішення. Простір такого додаткового, перед-вхідного приміщення (накритий поміст, розлоге піддашся чи розвинутий острішок, що зовнішніми кутами опираються на стовпці, колони; також ганок, закрита галерея) може класифікуватися як відкритий або, відповідно, закритий.

Є придорожні каплиці, внутрішній простір яких можна класифікувати як напівзакритий. Споруди цього типу почасти подібні до об’єктів із закритим середовищем, однак їхній інтер’єр більше походить на “велику нішу” – з лицевої сторони споруди відсутня стіна. Такий конструктивний стрій каплиці не повністю відмежовує її внутрішній простір від зовнішнього середовища.

Придорожні каплиці з відкритим внутрішнім простором є, по суті, аналогом ківорію (ківорій, вівтарна сінь – надбудова над престолом, яка підтримується колонами; символізує небо). Ківорій з’явився у християнських храмах у IV – VI ст. У ранньохристиянських базиліках його призначенням було виділити і захистити вівтар, який стояв на могилі мучеників. Звідси й традиція ставити його над місцями захоронень святих, над престолом храму.

Придорожні каплиці з таким внутрішнім простором дають можливість оглядати їхню зовнішність та внутрішнє наповнення одночасно з різних боків. При сприйманні таких споруд формується відчуття відкритості, доступності, необмеженості їхнього середовища, а іноді й “легкості” самих споруд, оскільки основний акцент їхнього формотворення припадає на дахи та верхівки.

Якщо внутрішній простір придорожньої каплиці має форму “ніші”, як заглиблення у масиві чи стіні, то він сприймається загалом як “кіотне середовище”. Таких “кіотиків”, найрізноманітнішої конфігурації та розмірів, в одному об’єкті може бути один або й декілька. Огляд внутрішніх просторів такого характеру, у порівнянні з “відкритим середовищем”, достатньо обмежений, оскільки уможливується лише фронтальним сприйманням.

Разом з тим, усі придорожні каплиці, які будь-коли зводилися чи й тепер зводяться на теренах Галичини, доцільно класифікувати за ще однією суттєвою характерною ознакою. Йдеться про реальні величини цих споруд, розміри та характер їхніх внутрішніх просторів. Відштовхуючись у цьому плані від антропометричних параметрів

Таблиця 1

**Класифікація формотворення
галицьких придорожніх каплиць**

<i>Типи придорожніх каплиць</i>	<i>Підтипи придорожніх каплиць</i>	<i>Форми простору</i>
Каплиці з розвинутим середовищем		
Каплиці будинкові	з галерейкою (помостом, ганком)	Закритий
	прості (звичайні)	
	прості (без лицевої стіни)	Напів- закритий
Каплиці-грати		
Каплиці-ківорії	з парапетом	Відкритий
	прості (звичайні)	
Каплиці з модельним середовищем		
Каплиці будинкоподібні	з галерейкою (помостом)	Закритий
	прості (звичайні)	
Каплиці будинки- ніші	однорусні	Ніші
	дворусні	
Каплиці-стели		
Каплиці арки-ніші		
Каплиці ніші у стінах		
Каплиці гротоподібні	ніші гротоподібні	
	споруди гротоподібні	
Каплиці дуплові		
Каплиці постаментні	хрести-каплички	
	постаменти-ніші	
Каплиці обеліскові	дворусні стовпової структури	
	триярусні стовпової структури	
	ступінчастої (пірамідальної) структури	
Каплиці скринькові		
Каплиці стовпові	з нішеподібними формами	Відкритий
	дашок на стовпі	
	з ківорієподібними формами	
Каплички-ківорії	звичайні	
	засклені	

фігури людини, розподіляємо внутрішнє середовище досліджуваних каплиць на два типи: “розвинуте середовище” і “модельне середовище”.

До каплиць з “розвинутим середовищем”, або, по-іншому висловлюючись, до каплиць “розвинутих типів” будуть належати всі ті споруди, які фактично є справжніми архітектурними будівлями, а їхній інтер’єр має ознаки розвинутого внутрішньо-просторового середовища. У них разом зі скульптурами святих чи іншими предмета-

ми культового ужитку (іконами, хрестами тощо) може вільно, на повний зріст поміститися хоча б одна людина або, відповідно, й більше число людей. При тому вони розраховані на те, що до них можуть заходити люди.

До придорожніх каплиць так званих “модельних типів” ми відносимо ті об’єкти, внутрішнє середовище яких має форму ніші або є лише модельним відображенням самої суті розвинутого інтер’єру. Незважаючи на те, що загальна висота

споруд окремих модельних типів може іноді сягати до трьох, ато і більше метрів, величина їхнього внутрішнього простору, у якому розташовуються зображення святих чи інші культові реліквії, відносно мала. Таке середовище дозволяє розмістити у ньому лише об'єкти культу. Іноді трапляються каплиці, які мають достатньо великі розміри і можуть вмістити людину, проте вони аж ніяк не розраховані на те, щоб входити у них.

Таке зіставлення величин споруд та їхнього внутрішнього середовища, намагання в об'єкті малого розміру відтворити подібність великої будівлі мають своє пояснення. В одних випадках, це викликано характером самої форми внутрішнього простору, яка може бути виражена у вигляді ніші у масивах споруд різних архітектурних типів, у тому числі й високих об'єктів. У інших – це пов'язано зі світоглядними уявленнями людей. Оскільки ми ведемо розмову про каплиці, яким властивий внутрішній простір типу “модельний”, то і саме їхнє рішення є також модельним. У ньому людина старалася відобразити основні характерні форми справжнього будівництва, але у відповідно малих розмірах. Власне тому, у багатьох капличках малих розмірів маємо змогу бачити ідентичність їхніх форм з формами розвинутого будівництва. Такі явища обумовлювалися тим, що в уяві людей придорожні каплиці існували не лише як об'єкти сакрального призначення, у яких містяться зображені постаті святих, але й як “домівки”, у яких ці святі “проживали”. І тому творці таких споруд намагалися певною мірою відтворити пропорційність відношень величин людської постаті до усталених форм архітектурного середовища.

Висновки. Сьогодні, як і в часи далекої минувшини, галичани бережно ставляться до придорожніх каплиць, шанують їх святість, дбають про збереження старих і відбудовують нові. Для багатьох із них, особливо сільського населення, ці культові споруди є не просто “другим храмом” чи “приватною святинею”. Завдяки таким об'єктам, будь то маленький “кіотик” на метровому дерев'яному стовпці, чи велична храмоподібна споруда, яка може вмістити і десять, і двадцять, а то й більше чоловік, тутешні жителі створили для себе ще один дієвий “портал” духовного зв'язку між собою і Богом, між земним і небесним, буденним і сакральним.

Як і колись, придорожні каплиці, постаючи особливими “матеріально-духовними знаками” з відповідним священним статусом, служать засобами сакралізації навколишнього середовища. Через їх посередництво люди вшановують й оберігають святість “чудодійних місць”, забезпечують собі покровительство й заступництво вищих, небесних сил.

Обстежуючи роки десять тому придорожні каплички у с. Смільна, що на Дрогобиччині (Львівська обл.), ми побачили в одній із них до-

волі старенького чоловіка. В пообідню пору він прийшов сюди, щоб просто “змовити” молитву. У розмові, що зав'язалася після молитви, дід Степан кинув погляд на хрест, що увінчував капличку, і сказав: “...я б подвоїв, потроїв тих “маленьких церковок” по усіх землях грішних, ...тоді й Бог повернеться до них, бо там буде Його прихисток і шана Йому”.

Список використаної літератури:

1. Болюк О. *Українські каплиці: генезис, типи, особливості, декор* / О. Болюк // *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: зб. наук. праць. Вип. 9* / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАНУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2009. – С. 193 – 198.
2. Лопаткевич Т. *Мала сакральна архітектура на Лемківщині* / Т. Лопаткевич, М. Лопаткевич; [авториз. пер. з пол.]. – Нью-Йорк: Фондація дослідження Лемківщини, 1993. – 490 с.; іл.
3. Попович М. *Нарис історії культури України* / М. Попович. – К.: АртЕк, 1999. – 728 с.
4. Рындина А. В. *Древнерусская мелкая пластика* / А.В. Рындина. – М.: Наука, 1978. – 192с.
5. Сидор М. *Галицькі придорожні каплиці: типологічні групи та формотворчий устрій* / М. Сидор // *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 19–20. – С. 109–118.*
6. Січинський В. *Історія українського мистецтва* / В. Січинський. – Нью-Йорк: НТШ в Америці, 1956. – Т. 1. *Архітектура. – 1956. – 179 с. : іл.*
7. Щербаківський Д. *Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці* / Д. Щербаківський // *Українське мистецтво. – Київ – Прага: Укр. гром. вид. фонд, 1926.– XXXIV, 62 с. : іл.*
8. Reinfuss R. *Kapliczki i krzyżena Łemkowszczyźnie* / R. Reinfuss // *Kurier Literacko-Naukowy IKC. – 1934. – № 13. – S. 10 – 11.*